

LJUBLJANSKI FRAGMENT GLAGOLJSKOGA BREVIJARA

Marinka ŠIMIĆ, Zagreb

U biblioteci *Narodne in univerzitetne knjižnice* u Ljubljani pronađen je list pergamene koji je uvezan u primjerak *Korizmenjaka* tiskana u Senju 1508. godine. Taj primjerak ove vrlo rijetke glagoljske tiskane knjige posjedovao je J. Kopitar, koji ga je dobio na poklon od kardinala Mezzofantija u Rimu. To potvrđuje bilješka J. Kopitara na početku knjige: »Romae mihi dono dedit *Mezzofanti* in Vaticanâ bibliothecâ 12. Maji 1837. sine compacturâ.« Kopitar je na početku knjige dao uvezati dva lista pisana kurzivnom glagoljicom te na kraju dodao list pergamene s glagoljskim tekstom, koji će ovdje biti opisan, pa sve zajedno ukoričio.¹ Iz toga možemo pretpostaviti da je Kopitar zajedno s *Korizmenjakom* dobio i naš glagoljski fragment. Fragment se čuva u istoj knjižnici pod signaturom R-18.370.²

Sadržajno ovaj je fragment (dalje u tekstu FgLab₃)³ dio psaltira, tj. brevijara, i to dio 17. (18.) psalma, od polovice 30. versa do kraja istog psalma s od-

¹ A. Nazor: *Neki primjeri Kopitarova odnosa prema hrvatskim glagoljskim spomenicima*, u zborniku radova: *Jernej Kopitar in njegova doba – simpozij ob stopedesetletnici njegove smrti*, Ljubljana 1996, 265-276.

² Na ovaj nas je fragment upozorio Janez Zor na znanstvenom skupu: *Senjski glagoljaški krug 1248-1508*, koji je priređen u Zagrebu 21. i 22. studenog 1994. godine u povodu 500. obljetnice senjskoga glagoljskog misala iz 1494. godine. Ovom prilikom mu se najsrdačnije zahvaljujemo, kao i osoblju NUK-a, koje mi je omogućilo uvid u izvornik.

³ Kako se u istoj knjižnici čuvaju još dva glagoljska fragmenta: *Ljubljanski homilijar* iz 13. stoljeća (FgLab₁) i *Fragment homilije* iz prve polovice 14. st. (FgLab₂), v. I. Milčetić:

govarajućim mu antifonama i versima, tj. beršima. FgLab₃ dio je liturgijskog psaltira, tj. onog koji osim psalama sadrži i antifone, rěšpone, berše, itd. koji su potrebni u liturgiji. Za razliku od liturgijskog psaltira, biblijski psaltir sadrži samo psalme.⁴

Psalmi čine stabilnu jezgru svakog od osam kanonskih časova, koji se sastoji još od: antifona, responsorija i versa, kapitula, oracija i himni.⁵ Čitav se psaltir po raspodjeli Sv. Benedikta trebao pročitati za tjedan dana, i to: ps. 1–108. na Jutarnji, te ps. 109–147. na Večernji. Prema toj se podjeli sedamnaesti psalam čitao na Jutarnji u nedjelju.

Opis: Pergamena je oštećena s donje strane. Oštećenja su na dijelu pergamene na kojem nema teksta. Njezine su dimenzije sljedeće: visina 19,1 cm, (tamo gdje je oštećeno 18 cm), širina 14 cm. Tekst je pisan u dva stupca po 22 retka, visina je svakog stupca 17 cm, a širina: 5,5 cm, osim stupca C koji je pri kraju nešto širi: 5,8 cm. Širina je slova **III**, **III**, **III** 5 mm, a slova **3**, **3**, **3** 3 mm. Neka su slova visine 5 mm, npr. slovo **III**, dok su druga 4 mm, npr. **Ϝ**. U FgLab₃ nema inicijala, jer nije očuvan početak psalma. Uncijalna se slova — ukupno 24 — nalaze na početku svakog versa, te na kraju psalma u antifonama i beršima. Tekst je pisan crnom bojom, kao i uncijalna slova, njihova je unutrašnjost ispunjena crvenom bojom, koja je već izbljedita na nekim slovima, i to: slovo **8** A/22 i **III** B/22. Uncijalna slova zauzimaju gotovo dvostruko veći prostor od običnih slova u retku. Ova su slova različite visine: najviše je **Ϝ** A/12 i A/15: 9 mm, dok je npr. slovo **Ϝ** A/2 visine 8 mm isto je i slovo **III** B/22. Slovo **8** A/22 visine je 7 mm.

Tekst našeg fragmenta pisan je slovima hrvatske uglate glagoljice, odnosno hrvatskoglagoljskim ustavom koji se počinje razvijati od 13. do druge polovice 14. stoljeća, kojem je tendencija bila pravilnost i simetričnost oblika. U tom se razvoju ostvaruje zaposjedanje donje linije, tj. dvolinijski sustav. Ipak, nije on nikada ostvaren bez odstupanja, tj. prelaženja slova. Vrhunac glagoljskoga dvolinijskog sustava ostvaren je u *Novakovu misalu* iz 1368. godine.⁶ Sustav

Hrvatska glagoljska bibliografija, I. dio, Opisi rukopisa, Starine JA, knj. 33, Zagreb 1911, naš će fragment biti FgLab₃.

⁴ M. Pantelić: *Senjski Lobkovicov psaltir iz 1359. godine*, Senjski zbornik, godište 18, Senj 1991, 111.

⁵ M. Pantelić: *Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća*, Slovo 41-43, Zagreb 1993, 64-68.

⁶ Vj. Štefanić: *Glagoljski rukopisi JAZU*, I. dio, Zagreb 1969, 13.

dvolinijskog pisma kojim je pisan naš fragment narušavaju slova: ꝛ, ꝛ̄, ꝛ̇, ꝛ̈, ꝛ̉, ꝛ̊, ꝛ̋, ꝛ̌, ꝛ̍, ꝛ̎, ꝛ̏, ꝛ̐, ꝛ̑, ꝛ̒, ꝛ̓, ꝛ̔, ꝛ̕, ꝛ̖, ꝛ̗, ꝛ̘, ꝛ̙, ꝛ̚, ꝛ̛, ꝛ̜, ꝛ̝, ꝛ̞, ꝛ̟, ꝛ̠, ꝛ̡, ꝛ̢, ꝛ̣, ꝛ̤, ꝛ̥, ꝛ̦, ꝛ̧, ꝛ̨, ꝛ̩, ꝛ̪, ꝛ̫, ꝛ̬, ꝛ̭, ꝛ̮, ꝛ̯, ꝛ̰, ꝛ̱, ꝛ̲, ꝛ̳, ꝛ̴, ꝛ̵, ꝛ̶, ꝛ̷, ꝛ̸, ꝛ̹, ꝛ̺, ꝛ̻, ꝛ̼, ꝛ̽, ꝛ̾, ꝛ̿, ꝛ̿̄, ꝛ̿̇, ꝛ̿̈, ꝛ̿̉, ꝛ̿̊, ꝛ̿̋, ꝛ̿̌, ꝛ̿̍, ꝛ̿̎, ꝛ̿̏, ꝛ̿̐, ꝛ̿̑, ꝛ̿̒, ꝛ̿̓, ꝛ̿̔, ꝛ̿̕, ꝛ̖̿, ꝛ̗̿, ꝛ̘̿, ꝛ̙̿, ꝛ̿̚, ꝛ̛̿, ꝛ̜̿, ꝛ̝̿, ꝛ̞̿, ꝛ̟̿, ꝛ̠̿, ꝛ̡̿, ꝛ̢̿, ꝛ̣̿, ꝛ̤̿, ꝛ̥̿, ꝛ̦̿, ꝛ̧̿, ꝛ̨̿, ꝛ̩̿, ꝛ̪̿, ꝛ̫̿, ꝛ̬̿, ꝛ̭̿, ꝛ̮̿, ꝛ̯̿, ꝛ̰̿, ꝛ̱̿, ꝛ̲̿, ꝛ̳̿, ꝛ̴̿, ꝛ̵̿, ꝛ̶̿, ꝛ̷̿, ꝛ̸̿, ꝛ̹̿, ꝛ̺̿, ꝛ̻̿, ꝛ̼̿, ꝛ̿̽, ꝛ̿̾, ꝛ̿̿, ꝛ̿̿̄, ꝛ̿̿̇, ꝛ̿̿̈, ꝛ̿̿̉, ꝛ̿̿̊, ꝛ̿̿̋, ꝛ̿̿̌, ꝛ̿̿̍, ꝛ̿̿̎, ꝛ̿̿̏, ꝛ̿̿̐, ꝛ̿̿̑, ꝛ̿̿̒, ꝛ̿̿̓, ꝛ̿̿̔, ꝛ̿̿̕, ꝛ̖̿̿, ꝛ̗̿̿, ꝛ̘̿̿, ꝛ̙̿̿, ꝛ̿̿̚, ꝛ̛̿̿, ꝛ̜̿̿, ꝛ̝̿̿, ꝛ̞̿̿, ꝛ̟̿̿, ꝛ̠̿̿, ꝛ̡̿̿, ꝛ̢̿̿, ꝛ̣̿̿, ꝛ̤̿̿, ꝛ̥̿̿, ꝛ̦̿̿, ꝛ̧̿̿, ꝛ̨̿̿, ꝛ̩̿̿, ꝛ̪̿̿, ꝛ̫̿̿, ꝛ̬̿̿, ꝛ̭̿̿, ꝛ̮̿̿, ꝛ̯̿̿, ꝛ̰̿̿, ꝛ̱̿̿, ꝛ̲̿̿, ꝛ̳̿̿, ꝛ̴̿̿, ꝛ̵̿̿, ꝛ̶̿̿, ꝛ̷̿̿, ꝛ̸̿̿, ꝛ̹̿̿, ꝛ̺̿̿, ꝛ̻̿̿, ꝛ̼̿̿, ꝛ̿̿̽, ꝛ̿̿̾, ꝛ̿̿̿, ꝛ̿̿̿̄, ꝛ̿̿̿̇, ꝛ̿̿̿̈, ꝛ̿̿̿̉, ꝛ̿̿̿̊, ꝛ̿̿̿̋, ꝛ̿̿̿̌, ꝛ̿̿̿̍, ꝛ̿̿̿̎, ꝛ̿̿̿̏, ꝛ̿̿̿̐, ꝛ̿̿̿̑, ꝛ̿̿̿̒, ꝛ̿̿̿̓, ꝛ̿̿̿̔, ꝛ̿̿̿̕, ꝛ̖̿̿̿, ꝛ̗̿̿̿, ꝛ̘̿̿̿, ꝛ̙̿̿̿, ꝛ̿̿̿̚, ꝛ̛̿̿̿, ꝛ̜̿̿̿, ꝛ̝̿̿̿, ꝛ̞̿̿̿, ꝛ̟̿̿̿, ꝛ̠̿̿̿, ꝛ̡̿̿̿, ꝛ̢̿̿̿, ꝛ̣̿̿̿, ꝛ̤̿̿̿, ꝛ̥̿̿̿, ꝛ̦̿̿̿, ꝛ̧̿̿̿, ꝛ̨̿̿̿, ꝛ̩̿̿̿, ꝛ̪̿̿̿, ꝛ̫̿̿̿, ꝛ̬̿̿̿, ꝛ̭̿̿̿, ꝛ̮̿̿̿, ꝛ̯̿̿̿, ꝛ̰̿̿̿, ꝛ̱̿̿̿, ꝛ̲̿̿̿, ꝛ̳̿̿̿, ꝛ̴̿̿̿, ꝛ̵̿̿̿, ꝛ̶̿̿̿, ꝛ̷̿̿̿, ꝛ̸̿̿̿, ꝛ̹̿̿̿, ꝛ̺̿̿̿, ꝛ̻̿̿̿, ꝛ̼̿̿̿, ꝛ̿̿̿̽, ꝛ̿̿̿̾, ꝛ̿̿̿̿.

U razvojnom procesu hrvatskoglagoljskog pisma kroz 13. i 14. stoljeće mogu se pratiti grafijske i morfološke karakteristike, ali su važne i formalne okolnosti, primjerice: arhaičnost interpunkcije, proporcionalnost između širine i visine slova, pri čemu je razvojni smjer u sužavanju i približavanju slova.⁷ Prema Vj. Štefaniću⁸ najmarkantnija su glagoljska slova po kojima se može pratiti evolucija glagoljskog pisma ꝛꝛ, ꝛꝛ̄, ꝛꝛ̇, ꝛꝛ̈, ꝛꝛ̉, ꝛꝛ̊, ꝛꝛ̋, ꝛꝛ̌, ꝛꝛ̍, ꝛꝛ̎, ꝛꝛ̏, ꝛꝛ̐, ꝛꝛ̑, ꝛꝛ̒, ꝛꝛ̓, ꝛꝛ̔, ꝛꝛ̕, ꝛꝛ̖, ꝛꝛ̗, ꝛꝛ̘, ꝛꝛ̙, ꝛꝛ̚, ꝛꝛ̛, ꝛꝛ̜, ꝛꝛ̝, ꝛꝛ̞, ꝛꝛ̟, ꝛꝛ̠, ꝛꝛ̡, ꝛꝛ̢, ꝛꝛ̣, ꝛꝛ̤, ꝛꝛ̥, ꝛꝛ̦, ꝛꝛ̧, ꝛꝛ̨, ꝛꝛ̩, ꝛꝛ̪, ꝛꝛ̫, ꝛꝛ̬, ꝛꝛ̭, ꝛꝛ̮, ꝛꝛ̯, ꝛꝛ̰, ꝛꝛ̱, ꝛꝛ̲, ꝛꝛ̳, ꝛꝛ̴, ꝛꝛ̵, ꝛꝛ̶, ꝛꝛ̷, ꝛꝛ̸, ꝛꝛ̹, ꝛꝛ̺, ꝛꝛ̻, ꝛꝛ̼, ꝛꝛ̽, ꝛꝛ̾, ꝛꝛ̿, ꝛꝛ̿̄, ꝛꝛ̿̇, ꝛꝛ̿̈, ꝛꝛ̿̉, ꝛꝛ̿̊, ꝛꝛ̿̋, ꝛꝛ̿̌, ꝛꝛ̿̍, ꝛꝛ̿̎, ꝛꝛ̿̏, ꝛꝛ̿̐, ꝛꝛ̿̑, ꝛꝛ̿̒, ꝛꝛ̿̓, ꝛꝛ̿̔, ꝛꝛ̿̕, ꝛꝛ̖̿, ꝛꝛ̗̿, ꝛꝛ̘̿, ꝛꝛ̙̿, ꝛꝛ̿̚, ꝛꝛ̛̿, ꝛꝛ̜̿, ꝛꝛ̝̿, ꝛꝛ̞̿, ꝛꝛ̟̿, ꝛꝛ̠̿, ꝛꝛ̡̿, ꝛꝛ̢̿, ꝛꝛ̣̿, ꝛꝛ̤̿, ꝛꝛ̥̿, ꝛꝛ̦̿, ꝛꝛ̧̿, ꝛꝛ̨̿, ꝛꝛ̩̿, ꝛꝛ̪̿, ꝛꝛ̫̿, ꝛꝛ̬̿, ꝛꝛ̭̿, ꝛꝛ̮̿, ꝛꝛ̯̿, ꝛꝛ̰̿, ꝛꝛ̱̿, ꝛꝛ̲̿, ꝛꝛ̳̿, ꝛꝛ̴̿, ꝛꝛ̵̿, ꝛꝛ̶̿, ꝛꝛ̷̿, ꝛꝛ̸̿, ꝛꝛ̹̿, ꝛꝛ̺̿, ꝛꝛ̻̿, ꝛꝛ̼̿, ꝛꝛ̿̽, ꝛꝛ̿̾, ꝛꝛ̿̿.

Paleografski su elementi koji mogu biti relevantni pri datiranju našeg fragmenta: Od uncijalnih grafema potrebno je istaknuti da se *ize* ꝛ̄ pojavljuje kao samostalan grafem: A/19, a ne samo u ligaturi. Zanimljivo je potom uncijalno ꝛ̄ B/4 koje je očuvalo arhaičan oblik, tj. repić na hrptu što je potvrđeno u *Bečkim listićima* i *Mihanovićevu odlomku*. Ono se prilično razlikuje od običnog slova ꝛ̄ u samom tekstu.

Slovo ꝛ̄: od sedam slučajeva u kojima se pojavljuje šest puta je dolje dvo-uglato, tj. odsječeno, odnosno starije: *rucê* A/16, *mišci* A/18, *konc'* B/2, *licem'* C/3, *êzicêh'* D/8, *c(êsa)ra* D/11, a samo u jednom primjeru oštro: *desnica* A/21.

Štapić se još nije posve spustio na donju liniju, što je svojstveno rukopisima 14. stoljeća, ali se sreće isto tako i u 15. stoljeću, kao što se u 14. stoljeću javlja dugi štapić. U FgLab₃ je potvrđeno 16 primjera za pisanje kraćeg štapića, npr.: *B(og)̄* A/2, *put̄* A/11, *ne v̄zvraču* se B/9-10, *V̄zvvaše* B/22, *st̄bz'* C/17, *V̄zvzveličae* D/10. Za duži oblik potvrđeno je 7 primjera, npr.: *put̄* A/3, *sb̄l'gaše* C/14, *m̄bsti* C/21, što govori o tome da je ovaj fragment pisan u vrijeme kad je pisanje štapića bilo još neujednačeno, a to je svakako 14. stoljeće. U hrvatskoglagoljskim se tekstovima počevši od 13. stoljeća rabi i apostrof kao znak za poluglas, on se u FgLab₃ nalazi iznad slova i okrenut je ulijevo. U FgLab₃ on se piše najčešće na kraju riječi.

Slovo se ꝛ̄ pojavljuje u starijem obliku, tj. ono nije nalik latiničnomu *h* kao u mlađim rukopisima.

⁷ *ibid.*, 13.

⁸ *ibid.*, 14.

U FgLab₃ nije potvrđeno staro granato 𐌆𐌆 kao samostalan grafem, nego samo u ligaturi ml — 𐌆𐌆 D/12, tj. ovaj fragment pripada periodu u kojem je prihvaćeno novo latinsko majuskulno M, dok je stari tip granatog glagoljskog 𐌆𐌆 očuvan još samo u ligaturi. Ta se ligatura u obliku tornjića pojavljuje redovito u hrvatskim tekstovima počevši od *Bečkih listića* i *Ljubljanskog homilijara*.⁹

Grafemi 𐌆 i 𐌆 imaju lomljeni bok, što je mlađi duktus u pisanju tih slova, ali takav je lomljeni bok potvrđen već u *Ljubljanskom homilijaru*.

Od kraćenja u FgLab₃ zabilježeni su sljedeći načini: 1. *suspenzija* — najstariji način kraćenja riječi u kojem se pišu samo početna slova, a koji se u mlađim rukopisima rijetko susreće osim u naslovima.¹⁰ Izvorno to je preuzeto iz grčkog načina pisanja.¹¹ U FgLab₃ potvrđeno samo u primjeru: *An* tj. *An(tifonъ)* D/15 i D/22. 2. *Kontrakcija* — ispuštanje slova u sredini riječi koje se često ponavljaju. U fragmentima 12. i 13. stoljeća skraćuju se samo sveta imena s ustaljenog popisa, ali je sve češće stezanje učestalih riječi. Za razliku od starijih fragmenata, u rukopisima zrelog doba hrvatskog glagoljaštva, primjerice u *Hrvojevu misalu*, ta se tendencija razmahala: »... *nomina sacra* i dalje se gotovo beziznimno stežu, krata se i riječi donekle u bliskom semantičkom i kontekstualnom odnosu s prethodnima (...), zatim one koje se razmjerno često ponavljaju (...), ali i ostale, ponajprije zamjenice: eksplozija njihova kontrahiranja (...), u XIII. st. zabilježena tek vrlo rijetko, ovdje je vrlo karakteristična ...«¹² U FgLab₃ potvrđeno je puno primjera kontrahiranja riječi koje se učestalo ponavljaju, ali među njima još uvijek nema zamjenica: *bzê* – *b(o)zê* A/1, *bъ* – *b(og)ъ* A/2, *slvesa* – *sl(o)vesa* A/3-4, *gna* – *g(ospod)na* A/4, *gu* – *g(ospod)u* C/1, *spsniê* – *sp(a)s(e)niê* C/19-20, *snve* – *s(i)n(o)ve* C/15, *blnъ* – *bl(aže)nъ* C/18, *Izbvitel'* – *Izb(a)vitel'* D/1, *neprvdna* – *nepr(a)v(b)dna* D/5, *cra* – *c(êsa)ra* D/11, *mlstъ* – *m(i)l(o)stъ* D/12, *hu* – *h(rъst)u* D/12, *ddu* – *d(avi)du* D/13, *vka* – *v(ê)ka* D/14. 3. *Pisanje nadrednih slova* najčešće je u naslovima, ali *i* se javlja i u tekstu, u FgLab₃ nadredno je uvijek pisano *t* u prijedlogu *ot* C/6, C/16,

⁹ Vj. Štefanić: *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6-8, Zagreb 1957, 114-115.

¹⁰ M. Mihaljević: *Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara*, Slovo 44-46, Zagreb 1996, 101-102.

¹¹ M. Žagar: *Karakteristična grafijska rješenja u Muci »Hrvojeva misala«*, u zborniku: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*, Zadar-Preko 2000., Zagreb 2001, 236.

¹² *ibid.*, 235. i 236.

D/1, D/5. U dva su primjera nadredna slova pisana samo stoga da riječ stane u redak: *a u moima* B/14 i *e u me* C/22.

U ligaturama ili spojenicama u FgLab₃ je također očuvano starije stanje, koje je svojstveno fragmentima 13. stoljeća. Te su ligature uvijek adekvatne, tj. one u kojima su spojeni zajednički dijelovi slova: oka ili kvadratići. Ligature su horizontalne i vertikalne, i to gotovo uvijek dvočlane: *go, žd, zv, lv, ml, pl, pv, po, pr, tr*. Tročlana se ligatura pojavljuje samo u jednom primjeru, i to na kraju retka i stupca da bi se što bolje iskoristio prostor: *pod* C/22. Ta je pojava također svojstvena hrvatskoglagojskim fragmentima 13. stoljeća.¹³

Puntuacijski se znakovi u hrvatskoglagojskim tekstovima mogu podijeliti u dvije skupine: 1. oni znakovi koji stoje kao puka nadopuna bjelinama, tj. razmacima, što je karakteristično za fragmente 12. stoljeća; 2. puntuacijski znakovi slijede logičko-ritmičke cjeline, tj. poklapaju se sa sintagmama i rečenicama.¹⁴ U FgLab₃ od puntuacijskih znakova nalazimo samo jednu točku na kraju sintaktičke cjeline.

Jezične osobitosti: Ovaj je fragment pisan pravilnim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, kojim su pisane hrvatskoglagojske liturgijske knjige — misali i brevijari. U FgLab₃ kod poluglasa je dobro očuvana starina, tj. znak za poluglas bilježi se uglavnom pravilno na mjestima gdje se prvobitno nalazio, a nikada na pogrešnom mjestu, nema ni jednoga primjera za vokalizaciju poluglasa.

U pisanju poluglasa u sredini riječi pisar FgLab₃ uglavnom dosljedno slijedi pravilo o slabom i jakom poluglasu, tj. ispušta poluglas ako je bio u slabom položaju u 32 slučaja: *vsêm*' A/5-6, *upvajučem*' A/6, *kto* A/7 i A/8, *mišci* A/18, *skončajut se* B/11, *spel*' B/16-17, *vse* B/17, *brnie* C/4, *obetšaše* C/15-16... Vrlo su rijetka odstupanja od tog pravila, tj. mjesta u kojima se ispušta poluglas u jakom položaju: *neporočn*' A/2-3 i A/11, *konc*' B/2. Slijedeći navedeno pravilo poluglas se u jakom položaju uglavnom bilježi i to u 9 primjera: *Vъzvaše* B/22, *sb'gaše* C/14, *stbž*' C/17, *mьsti* C/21...

Na kraju se riječi znatno češće bilježi apostrof: 36 primjera: *neporočn*' A/2-3, *začitnik*' A/5, *upvajučem*' A/6, *visokih*' A/14, *konc*' B/2, *imut*' B/12, *licem*' C/3, *sluh*' C/12, itd.

¹³ *ibid*, 234.

¹⁴ *ibid*, 237.

Štapić se pojavljuje u 16 primjera, i to uglavnom u kraticama: 9 primjera. Prema M. Mihaljeviću, češće pisanje apostrofa na kraju riječi svojstveno je najstarijim hrvatskoglagoljskim kodeksima: *Vatikanskom četvrtom misalu* i *Prvom vrbničkom brevijaru*, dok većina ostalih kodeksa na kraju češće piše štapić.¹⁵ Ispred enklitike ne bilježi znak za poluglas, što također ukazuje na starinu, npr.: *dal mi* A/19, i B/19, *priêt me* A/22, *skončajut se* B/11, *prêpoêsal me* B/15.

Posebice je važno istaknuti da FgLab₃ ne provodi vokalizaciju poluglasa, što je pojava mlađa od redukcije, ali je uobičajena u svim hrvatskoglagoljskim psaltirima s kojima je uspoređen naš fragment. Zbog važnosti ove pojave navodim sve primjere:

*neporočn'*FgLab₃ A/2-3 / *neporočanь* Lob 9v, Vat₆ 4a, Vat₁₉ 169d,
jedino Par 14r ima *neporoč'нь* / *neporočan'*Pm 292b, Fr 16d;
*neporočn'*FgLab₃ A/11 / *neporočan'*Pm 292b, Fr 17a;
neporočнь Lob 9v, *neporočanь* Vat₆ 4a, Vat₁₉ 169d;
neporoč'нь Par 14v;
*konc'*FgLab₃ B/2 / *konacь* Lob 10r, Vat₁₉ 169d,
kon'cь Par 14v *konac'*Pm 292c.

Sličnu je pojavu uočio M. Mihaljević u BrVO: radi se o riječima koje u suvremenom hrvatskom jeziku u završnom slogu imaju tzv. nepostojano *a*. U BrVO kao i u nekim drugim hrvatskoglagoljskim kodeksima izjednačile su se međusobno one riječi koje su na tom mjestu izvorno imale poluglas s riječima koje su u praslavenskom bile bez poluglasa. »Međutim, dok se u većini kodeksa sve takve riječi pišu s *a* ili štapićem na tom mjestu, u Brevijaru Vida Omišljanina pojavljuju se i primjeri bez ikakvoga samoglasničkoga znaka: *korabl'* 18b, *tvorc'* 21c, *pavlь* 81c, 102d, *vêncь* 243b, 266b, 269d, *vêrnь* 265a, 266b, *ljubvь* 266c, *ostavlь* 285c itd. Vjerojatno se tu radi o nekoj razvojnoj tendenciji (možda i lokalno krčkoj) koja u kasnijemu razvoju nije imala uspjeha. Potvrđuje to i stanje u I. vrbničkom brevijaru i vatikanskom misalu Borg. Illirico 4 gdje je tendencija pisanja bez ikakva samoglasničkoga znaka mnogo jače izra-

¹⁵ M. Mihaljević: *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Zagreb 1991, 49-56.

žena i dosljednije provedena.«¹⁶ Po toj bi se osobini FgLab₃ mogao povezati s krčkim kodeksima.

Ostali primjeri u kojima FgLab₃ ne provodi vokalizaciju poluglasa:

stbʒ'FgLab₃ C/17 / *stazb* Lob 10r, Vat₆ 4b, Vat₁₉ 170a,
st'z' Par 14v *staz*'Pm 292d, Fr 17d;
mbsti FgLab₃ C/21 / *mastb* Lob 10v, *mast*'Fr 18a,
 masti Pm 292d, Vat₆ 4b, Vat₁₉ 170a,
 mas'ti Par 14v.

U ovim se primjerima s FgLab₃ najbolje slaže Par, ali i on ima u jednom primjeru vokalizaciju poluglasa: *mas'ti* 14v.

Po svemu sudeći u FgLab₃ je, što se poluglasa tiče, očuvano starije stanje od onog u *Splitskom odlomku misala* iz prve polovice 13. stoljeća. Naime, Vj. Štefanić je utvrdio da se u ovom fragmentu poluglas katkada izostavlja, ali se nikada ne zamjenjuje nikakvim drugim znakom, nijednom se ne vokalizira, niti se piše na krivom mjestu.¹⁷ Međutim, prema najnovijim istraživanjima M. Mihaljevića u *Splitskom odlomku misala* poluglas se, ipak vokalizira u tri primjera.¹⁸ Ta nam činjenica može biti od presudne važnosti pri datiranju našeg fragmenta.

U FgLab₃ ê je dobro očuvan na očekivanu mjestu npr.: *b(o)zê* A/1, *prêlêzu* A/1, *stênu* A/2, *prêpoêsa* A/9-10, *mêden'* A/17-18, *plesnê* B/7, *prêpoêsal* B/15, *gnêvlivih'* D/2-3, *êzicêh'* D/8, *sêmeni* D/13-14, itd., tj. nema refleksa *e* i *i*, kao ni primjera pisanja ê za etimološko *e*. U usporedbi s istim dijelom najstarijih hrvatskoglagoljskih psaltira može se zaključiti da ovaj fragment čuva stanje starije od njih, što je predočeno u kritičkom aparatu.

Iže (ꙗ) Ĩ pojavljuje se u glasovnoj službi, ne samo u ligaturi (iže): A/12, A/15 nego i kao samostalan grafem, tj. kao veznik *i* A/19, što je vrlo rijetka pojava i u kodeksima sredine 14. stoljeća, tj. to se slovo u većini hrvatskoglagoljskih kodeksa javlja u brojnoj vrijednosti. Međutim, za ovo slovo u

¹⁶ M. Mihaljević: *Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine*, *Filologija* 29, Zagreb 1997, str. 133.

¹⁷ Vj. Štefanić: *Splitski odlomak...*, str. 91.

¹⁸ M. Mihaljević: *Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten*, *Glagolitica*, Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur, Wien 2000, str. 157-158.

glasovnoj vrijednosti potvrđeno je dosta primjera u *Brevijaru Vida Omišljani-
na* iz 1396. godine, koji je i inače vrlo arhaičan.¹⁹

Kao kriterij pri određivanju starine jezika za neki rukopis može poslužiti konsonantska skupina *žd*, koja se može smatrati crkvenoslavenskim jezičnim elementom.²⁰ U FgLab₃ nema niti jedne potvrde za *ǰ*, tj. očuvana je skupina *žd*: *raždežena* A/4, [tu]ždi C/10, C/13-14, C/15, [pogla]ždju C/5, gdje je znak starine grafem *ju* umjesto *u* iza suglasničke skupine *žd*.

Morfologija: U deklinaciji imenica i na ovom malom fragmentu zabilježeni su neki arhaični oblici, tj. elementi koji ukazuju na starinu primjerice: konsonantska *n-promjena*: *imeni* dat. sg. D/9 i *sěmeni* dat. sg. D/13-14, te *u-promjena* m. r. nom. pl. *S(i)n(o)ve* C/13. Također su očuvani neki oblici dvojine: *nozê* A/12-13, *rucê* A/16. Od glagolskih oblika na starinu ukazuje asigmatski aorist *ne iznemogota* 3. l. dvojine B 6-7: *Uširil esi stopi moe pod mnoju i ne iznemogota plesnê moi*. Isti je oblik očuvan u većini hrvatskoglagoljskih psaltira, tj. brevijara, npr.: Pm 292c, Vat₆ 4a, Ac 4b, Vat₁₉ 169d, N₁ 241c, N₂ 280a, itd. Ovdje je došlo do unošenja tematskog samoglasnika *o* vjerojatno analogijom prema sigmatskom aoristu.²¹ Tematski, pak nastavak *-ta* preuzet je iz 2. lica dvojine.²² Pravičan je oblik tog asigmatskog aorista očuvan jedino u Fr 17b *ne iz'nemož(e)ta*. Asigmatski je aorist najstariji oblik slavenskog aorista, i vrlo se rijetko javlja i u kanonskim spomenicima. Od hrvatskoglagoljskih kodeksa potvrđen je u najstarijem misalu Vat₄ i BrVO.²³

Očuvanost deklinacije nekog participa u hrvatskoglagoljskim tekstovima također je dokaz čuvanja tradicije, tako je u FgLab₃ dobro očuvana deklinacija participa prezenta aktivnog: *upvajučem'* A/6, *vstajučee* B/17-18, *nenavidečee* B/20-21, *vstajučihъ* D/3. Ovdje posebice treba istaknuti oblik *upvajučem'*, gdje svi ostali uspoređeni psaltiri imaju *upvajučimъ*:

začitnik' est' vsēm' upvajučem' na nъ FgLab₃;

začitnikъ estъ vsemъ upvajučimъ na nъ Lob.

¹⁹ M. Mihaljević: *Jezična slojevitost...*, 122-123.

²⁰ A. Nazor: *Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, Slovo 13, Zagreb 1963, 71.

²¹ v. M. Mihaljević: *Jezična slojevitost...*, 124.

²² J. Ham m: *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1974, 159.

²³ M. Mihaljević: *Jezična slojevitost...*, 123.

U FgLab₃ participi imaju pridjevsku funkciju, što također ukazuje na starinu. Naime, u mladim hrvatskoglagoljskim tekstovima, primjerice u zbornicima, participi postupno gube pridjevsku funkciju i preuzimaju prilošku funkciju.²⁴

U sintaksi i leksiku FgLab₃ se prilično dobro slaže s najstarijim slavenskim psaltiriom iz 11. stoljeća — *Sinajskim*. Razlike u FgLab₃ u odnosu na Sin su sljedeće: na tri mjesta Sin ima particip, a FgLab₃ relativnu rečenicu, tj. u Sin je prevedeno s grčkog, a FgLab₃ je usklađen s latinskim, što je vrlo čest postupak u hrvatskoglagoljskom prijevodu psaltira, koji je uočio M. Valjavec²⁵:

- Ps 17,33 Sin: *B(og)ъ прѣпоѣсajѣи мjѣ silojъ*²⁶
 FgLab₃: *B(og)ъ iže prēpoēsa me siloju;*
- Ps 17,34 Sin: *Съврѣšaję nozê moi*
 FgLab₃: *Iže svr'šacet' nozê moi;*
- Ps 17,35 Sin: *Naučaję rycê moi*
 FgLab₃: *Iže naučacet' rucê moi.*

Svi se hrvatskoglagoljski psaltiri ovdje slažu s FgLab₃, osim Fr koji se svaki put slaže sa Sin tj. ima particip: *prepoēsai* 16d, *Svr'šae* 17a, *Naučae* 17a. Ovo još jednom potvrđuje činjenicu da je Fr od svih naših psaltira najslbližnji Sin psaltiru. Ostale razlike u tekstu između Sin i FgLab₃ su:

- Ps 17,35 Sin: *I položi lqkъ mēdenъ*
 FgLab₃: *i položi êko luk' mēden'*
- Ps 17,36 Sin: *sъp(ase)нъѣ*
 FgLab₃: *sp(a)s(e)niê tvoego*
- Ps 17,39 Sin: *i ne imqтъ mošti ti postoēati*
 FgLab₃: *i ne imut' moči postoēti;*
- Ps 17,51 Sin: *Vъzveličaję s(ъ)p(ase)нъѣ [r]c(êsa)r(e)va*
 FgLab₃: *Vъzveličae sp(a)senie c(êsa)ra ego.*

U ovim se primjerima Fr slaže sa Sin, osim u prvom i trećem, gdje ide s ostalim hrvatskoglagoljskim psaltirima.

²⁴ Stj. Damjanović: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, HFD, Zagreb 1984, 131.

²⁵ M. Valjavec: *O prijevodu psalama u nekim rukopisima hrvatsko-srpsko i bugarsko-slovenskijem*, Rad JAZU 98, 99 i 100, Zagreb 1889-1890.

²⁶ S. Sever'janovъ: *Sinajskaja psaltyrъ, Glagoličeskij pamjatnikъ XI vjeka*, Photo-mechanischer Nachdruck der eigenen Anstalt Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz 1954.

FgLab₃ u leksičkom dijelu pokazuje veliku sličnost sa Sin, tj. jedina je leksička dubleta: *hribetъ/pleča*:

Ps 17,41 Sin: *I vragъ moiъ dalъ mi esi hribetъ*
FgLab₃: *Vrag' moiъ dal mi esi pleča*.

Većina hrvatskoglagoljskih psaltira ima isto kao FgLab₃, npr.: Pm 292c, Ac 4b, Vat₉ 170a, Fr 17c, N₂ 280a, N₁ 241c, Ma 323d, *pleče* Vat₆ 4b, jedino CPar 73 20r ima *hr'bat'*.

Osim ove leksičke dublete potvrđena je još samo jedna leksička razlika:

Ps 17,45 Sin: *vъ sluhъ uhu uslyšaše mję*
FgLab₃: *v sluh' uha poslušāše me*.

I u ovom se primjeru FgLab₃ slaže s ostalim hrvatskoglagoljskim psaltirima, npr.: Pm 292c/d, Vat₆ 4b, Ac 4b, Vat₉ 170a, N₂ 280a, osim Fr 17d koji i ovaj put ide sa Sin. Na kraju se može zaključiti da se FgLab₃ u prijevodu posve slaže s hrvatskoglagoljskom maticom psaltira.

Na kraju FgLab₃ tj. na kraju 17. psalma nalaze se, kao što je uobičajeno u liturgijskim psaltirima, antifone i versi, tj. berši. »Antifone preludiraju svaki psalam jednoga časa. Starinom su *psalamske*, tj. one sadrže karakteristični vers psalma uz koji su adaptirane. Njihova se tematika s vremenom obogaćuje *biblijskim, evanđeoskim, hagiografskim* elementima, pa i *osobnom inspiracijom*».²⁷ Antifona uz 17. psalam je uzeta iz 29. versa:

An(tifonъ) Vzljublju te g(ospod)i
krēpost moē êko ti
prosvêčaeši svê-
tilnik' moi g(ospod)i b(ož)e [moi
pr]osvêti tmu
moju B(e)rš(ъ) V polu
[noč]i vstaêh
B(e)rš(ъ)..... An(tifonъ)

Gotovo posve identične antifone i berše nalazimo u sljedećim hrvatskoglagoljskim kodeksima: Lob, Pm, Vat₆, Ac, Oxf, Ma, N₁ i N₂. Primjerice: Pm 292d: *Vzljublju te g(ospod)i krēpostъ moē B(e)rš(ъ) êko ti prosvêčaeši s(vê)-*

²⁷ M. Pantelić: *Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara...*, 64.

*tīlnikъ moi g(ospod)i b(ož)e moi prosvêti tmu moju g(ospod)i h(rъst)e g(o-
spod)i O(tъ)če n(a)šъ An(tifonъ) Nêsut rêči.* Navedeni se kodeksi od FgLab₃,
razlikuju samo po tome što nemaju berš: *Polu noči*, koji nalazimo u CPar, hr-
vatskoglagoljskom kodeksu iz 1375. godine: f. 20v/21r: *Vzljublju te g(ospod)i
krêpostъ moê êko ti prosvêcaeši svêtilnikъ moi b(ož)e moi prosv(ê)ti tmu moju
B(e)rš(b) Polu noči vstaêhъ i sьsudbahъ pravdi g(ospod)i h(rъst)e g(ospod)i.*²⁸

Zaključak: Na temelju podrobna istraživanja FgLab₃ može se zaklju-
čiti: po paleografskim osobitostima taj bi fragment mogao biti pisan početkom
14. stoljeća. Argumenti za ovakvo datiranje su sljedeći: iže (Ɱ) se pojavljuje i
kao samostalan grafem, a ne samo u ligaturi; slovo ci (ϣ) je češće u starijem
obliku, tj. odsječeno; štapić (I) se još nije posve spustio na donju liniju.

Po jezičnim karakteristikama FgLab₃ bi mogao biti pisan još ranije, tj. mo-
žda na samom koncu 13. stoljeća: ê se piše na pravilnom mjestu, tj. nema
refleksa e i i, kao ni pisanja ê za etimološko e; kod pisanja znaka za poluglas
pisar dosljedno provodi pravilo o slabom i jakom poluglasu, a na kraju riječi
znatno češće bilježi apostrof ('), što je svojstveno najstarijim liturgijskim ko-
deksima MVat₁ i BrVb₁. FgLab₃ nema primjera za vokalizaciju poluglasa, po
čemu bi mogao biti pisan i prije *Splitskog odlomka misala*.

U ligaturnoj organizaciji FgLab₃ je također očuvao starije stanje koje je
svojstveno fragmentima 13. stoljeća: ligature su uvijek adekvatne i gotovo
uvijek dvočlane, dok se tročlana ligatura pojavljuje samo jednom, i to na kraju
stupca (retka) da bi se bolje iskoristio prostor. Na temelju svih paleografskih i
jezičnih odrednica možemo zaključiti: FgLab₃ dio je hrvatskoglagoljskog brevi-
jara – psaltira koji je bio pisan koncem 13. ili na samom početku 14. stoljeća.

U našem neveliku fragmentu nema nekih lokalnih jezičnih osobina, tj. onih
koje bi mogle upućivati na njegovu provenijenciju. O provenijenciji našeg
fragmenta svjedoče, međutim, zapisi kurzivnom glagoljicom na dvama listovi-
ma uvezanima na samom početku senjskog *Korizmenjaka*. Zapise je pisao
Pero Pletikosić (ili Pletikosa) kad je učio pisati. Na prvom je listu sljedeća
bilješka:

*to pisa êa pero pletikosić
kgda se uči pisati, to pisa
subotu korizme.*

²⁸ Navedeni su primjeri preuzeti s fotokopija rukopisa koje su pohranjene u Staroslavenskom institutu.

*to pisa êa pero pletikos
is kona (tkona) kada ...*

Iznad ove bilješke vještijim glagoljskim kurzivnim pismom zapisano je:

*êa don šime
(s)to tisuća šest...
pisah ê martin č
kada se ućah...*

Na drugom je listu zapis iz kojeg je očito je da je Pero Pletikosić bio vlasnik iste knjige:

*ovo êe libar Pere Pletikosa
iz kuna i darova mi ga m(...)
boga pomilui bog mu dai
počivati a meni bog dai
zdravle.*

I u *Reguli Svetog Benedikta* koja se čuvala u samostanu svetog Kuzme i Damjana u Tkonu u nekim je zapisima za Tkon potvrđen naziv Kun, a također i u *Bilanovićeveu zborniku* iz 17.-18. st.²⁹

Ispod ovog zapisa je godina: ~~wwrllur~~ 1858, a ispod toga također neka bilješka:
biše potriba velika

Iz ove se bilješke nažalost ne može pročitati od koga je P. Pletikosić dobio senjski *Korizmenjak*, knjigu, koju su svećenici glagoljaši prenosili s jedne generacije na drugu, ali možda možemo pretpostaviti da je njezin vlasnik bio onaj svećenik *martin* koji je napisao bilješku iznad ove. Na istom je listu, ali s druge strane, bilješka P. Pletikosića o velikom nevremenu uz koji je godina, ali nečitka: tj. 18?8.:

*...učini velika studen
i baci veliku ribu na kra[j].*

Na 163. stranici *Korizmenjaka* zapisana je molitva kurzivnom glagoljicom: *u istinu dostojno i pravedno jest i pravo i spasitel(n)o da tebi vazda i vazda ale(luja) (...) ti gospodine sveti b(ož)e isuson kriston gospodon našin.*

²⁹ Vj. Štefanić: *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, II. dio, JAZU Zagreb 1970, str. 68, 89. i 90.

Pero Pletikosić ili Pletikosa bio je posljednji stari hrvatski benediktinac glagoljaš iz ukinute pašmanske opatije Sv. Kuzme i Damjana, a umro je 1850.³⁰ U Arhivu HAZU čuvaju se kratki zapisi Pere Pletikose pod signaturom IV. a. 80.³¹ Vjerojatno je on bio vlasnik našeg fragmenta, budući da je on uvezan na kraju njegove knjige — *Korizmenjaka*. Tako su se ovdje na jednom mjestu našla tri oblika glagoljskog pisma: ustavno i kurzivno kao i tiskano. Stoga zaključno možemo reći: FgLab₃ možemo povezati s otokom Pašmanom, odakle je i *Emauski fragment psaltira* što su ga Hrvati glagoljaši bili donijeli sa sobom u Prag u 14. stoljeću.³²

Uz *Pašmanski brevijar* — jedan od rijetkih potpunih glagoljskih kodeksa,³³ *Emauski fragment psaltira*, te Pašmanske fragmente brevijara³⁴, naš fragment ukazuje na otok Pašman kao značajno nalazište glagoljskih rukopisa. Ovome svakako treba dodati i trinaest glagoljskih fragmenata koje je s Pašmana dobio I. Berčić, a čuvaju se, među ostalim glagoljskim rukopisima, u Petrogradu u *Ruskoj nacionalnoj biblioteci*. Od toga je: osam fragmenata brevijara, četiri fragmenta misala i jedan fragment zbornika.³⁵ Velikom je broju glagoljskih rukopisa s otoka Pašmana svakako pogodovala blizina Zadra »(...) kao značajnog centra i rasadišta latinske knjige gdje je djelovanje benediktinskog i franjevačkog skriptorija sv. Krševana utjecalo i na glagoljaške liturgičke kodekse u 14. i 15. stoljeću, prevedene ovdje vjerojatno s latinskog na crkvenoslavenski i prenošene na sjever: u unutrašnjost prema Lici i Krbavi ili pak prema Primorju i Istri«. ³⁶

³⁰ I. Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965, 272.

³¹ I. Milčetić: *Hrvatska glagoljska bibliografija, I. dio, Opisi rukopisa*, Starine JA, XXXIII, Zagreb 1911., str. 18 i 19.

³² J. Kurz: *O nově nalezeném emauzském charvátskohlaholském zlomku žaltáře*, *Slavia* 22, 1953, 81-104.

³³ Vj. Štefanić: *Glagoljski rukopisi JAZU.*, 105.

³⁴ M. Mihaljević: *Novootkriveni Pašmanski fragmenti brevijara*, *Slovo* 44-46, Zagreb 1996, 99-170.

³⁵ v. S. O. Vjalova: *Glagoličeskie fragmenty Ivana Berčića v Rossijskoj nacional'noj biblioteki, opisane fragmentov*, Zagreb 2000.

³⁶ E. Hercigonja: *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Zagreb 1975, 90.

Svaki je glagoljski fragment od iznimne važnosti, jer svjedoči o postojanju još jednog glagoljskog rukopisa, tj. jednog cjelovitog liturgijskog kodeksa, u ovom slučaju brevijara s konca 13. ili početka 14. stoljeća.

TEKST

Kod transliteracije teksta rabe se znakovi koji su usvojeni u izdanjima *Staroslavenskog instituta*: slovo **Ѣ** bez obzira na to kako se čita prenosimao kao ê, slovo **Ѧ** kao ju, **ѦѦ** kao ĵ, **ѦѦ** kao č, štapić **І** kao Ъ i apostrof ' kao '. Nadredna su slova spuštена u redak, kraćene su riječi razriješene u oblim zagrada, a oštećeni i manjkavi dio teksta rekonstruiran je u uglatim zagrada prema Par. Velika su slova i interpunkcijski znakovi očuvani kao u izvorniku, tj. nisu prilagođeni današnjemu pravopisu.

U kritičkom su aparatu varijante iz sedam hrvatskoglagoljskih rukopisa: tri najstarija psaltira: *Lobkovicева, Pariškoga i Fraščićeва*, te iz četiriju brevijara 14. i 15. stoljeća: *Vatikanskoga šestog, Akademijina, Pašmanskog i Vatikanskoga devetnaestoga*.

KRATICE:

- Sin – *Sinajski psaltir*, najstariji poznati slavenski psaltir iz 11. stoljeća; Sinaj; manastir Sv. Katarine
- Vat₄ – *Misal Vatikanski četvrti*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, BAV, Borg, illir. 4.;
- BrVb₁ – *Vrbnički prvi brevijar*, 13-14. st., Vrbnik, Župni ured;
- Oxf – *Oxfordski brevijar* iz 1310. godine, sign. MS Can. Lit. 172;
- Ac – *Akademijin brevijar* iz 1384. godine, HAZU, III c 12;
- Vat₆ – *Vatikanski šesti brevijar* iz 1379. godine, BAV, Borg, illir. 6;
- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, iz 1396. godine, Beč, ÖNB, Cod. slav. 3;
- Pm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. i 15. stoljeće, HAZU, sign. III b 10;
- N₁ – *Novljanski prvi brevijar* iz 1459. godine, Župni ured Novi Vinodolski;
- Ma – *Mavrov brevijar* iz 1460., NSK, signatura R-7822;
- Vat₁₀ – *Vatikanski devetnaesti brevijar* iz 1465. godine, BAV, Vat. Slav. 19;
- N₂ – *Novljanski drugi brevijar* iz 1495. godine, Župni ured Novi Vinodolski;
- Lob – *Lobkovicov psaltir* iz 1359. godine, Národní knihovna ČR, Prag, sign. XXIII G. 67;
- Par – *Pariški psaltir* iz 1380. godine, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 11;
- Fr – *Fraščićeв psaltir* iz 1463. godine, ÖNB, Cod. slav. 77;
- CPar – *Pariški zbornik* iz 1375. godine, Bibliothèque Nationale, Slave 73.

A

	b(o)zê moem' prêlêzu	Ps 17,30
	stênu • B(og)ъ moi nepo- ročn' putъ ego • sl(o)ve- sa g(ospod)na raždežena	Ps 17,31
5	začitnik' est' vs- êm' upvajučem' na нь • Ěko kto b(og)ъ razvê g(ospod)a	Ps 17,32
	ili kto b(og)ъ razvê b(og)a našego • B(og)ъ iže prêpo-	Ps 17,33
10	êsa me siloju • i pol- oži neporočn' putъ moi • Iže svršæet' n- ozê moi êko eleni • i	Ps 17,34
	na visokih' posta- vi me • Iže naučæet'	Ps 17,35
15	rucê moi na bran' • i p- oloži êko luk' mê- den' v mišci moi •	
	Ě dal mi esi zači-	Ps 17,36
20	ênie sp(a)s(e)niê tvoe- go • i desnica tvoê priêt me • I nakaza-	

1. b(o)zê] boze Lob prêlêzu] prelêzu Par Vat₁₉ Pm Fr Ac, prelezu Lob prelizu Vat₆. 2. stênu] stenu Lob Vat₁₉, neporočn'] neporočanъ Lob Vat₆ Vat₁₉ Pm Fr, neporučnъ Ac. 4. raždežena] raždena Lob ražžena Vat₆. 5. vsêm'] vsemъ Lob vsimъ Vat₆. 6. upvajučem'] upvajučimъ Lob Par Pm Vat₆ Vat₁₉ Ac Fr. 7. razvê] razve Lob. 9. iže] om. Fr, prêpoêsa] prepoêsa Lob Vat₁₉ Ac prepoêσαι Fr prepoêsal Vat₆. 10. neporočn'] neporočan' Pm Fr Vat₆ Vat₁₉, neporučnъ Ac. 12. Iže] om. Fr, svršæet'] Svršæe Fr svršitъ Vat₆, nozê] noze Lob nozi Vat₆. 13. eleni] elêni Lob. 14. postavi] postav'lae Fr. 15. Iže] om. Fr, naučæet'] Naučæe Fr. 16. rucê] ruci Lob Vat₆. 17. luk'] ljukъ Lob, mêden'] midenъ Lob Pm Vat₆. 18. v] om. Fr Pm Vat₆, moi] moi Lob Par Fr Vat₆ Vat₁₉ Ac. 20. sp(a)s(e)niê] sp(a)s(e)niju Fr, tvoego] om. Fr. 22. priêt] prit' Ac.

B

	nie tvoe ispravi me v konc' • i nakaz- anie tvoe samo me naučit • Uširil	Ps 17,37
5	esi stopi moe pod mnoju i ne iznemogo- ta plesnê moi • Pož- enu vragi moe i po- stignu e • i ne v̄zv- raču se doideže	Ps 17,38
10	skončajut se • Skru- šu e i ne imut' moči postoêti • padu- t' pod nogama moima	Ps 17,39
15	I prêpoêsal me esi siluju na bran • spe- l' esi vse vstaju- êee na me pod̄ množu •	Ps 17,40
	Vrag' moih' dal m-	Ps 17,41
20	i esi pleča i nenav- ideêee me potrêbi • V̄zvaše i ne bê sp(a)s-	Ps 17,42

1. tvoe] om. Vat₆. 2. konc'] konac̄ Lob Pm Vat₁₉. 5. stopi] stupi Ac, pod'] poda Lob Fr Vat₁₉. 6. ne] nê Lob om. Ac, iznemogota] iz'nemož(e)ta Fr. 7. plesnê] plêsnê Lob plesni Pm Vat₆. 9. v̄zvraču se] v̄raču se Lob Vat₆ Vat₁₉ Ac. 10. doideže] doidêže Fr Vat₆ Ac dondêže Lob Par Pm dondeže Vat₁₉. 11. skončajut se] iskon'čajut' se Fr. 12. ne] nê Lob. 13. postoêti] pod'stoêti Lob. 15. prêpoêsal] prepoêsal' Par Fr Vat₆ Vat₁₉ Ac. 17. vse] om. Ac vstajuêee] vstajuêee Vat₆ Ac. 18. pod̄] poda Lob Fr Vat₁₉. 19. Vrag' moih'] I vr(a)ḡb moih' Fr Vraḡb radi moih' Vat₆. 20. pleča] plêča Lob pleêe Vat₆, nenavideêee] nênavideêei Lob. 21. me] na me Vat₆. 21. potrêbi] potrebi Lob.

C

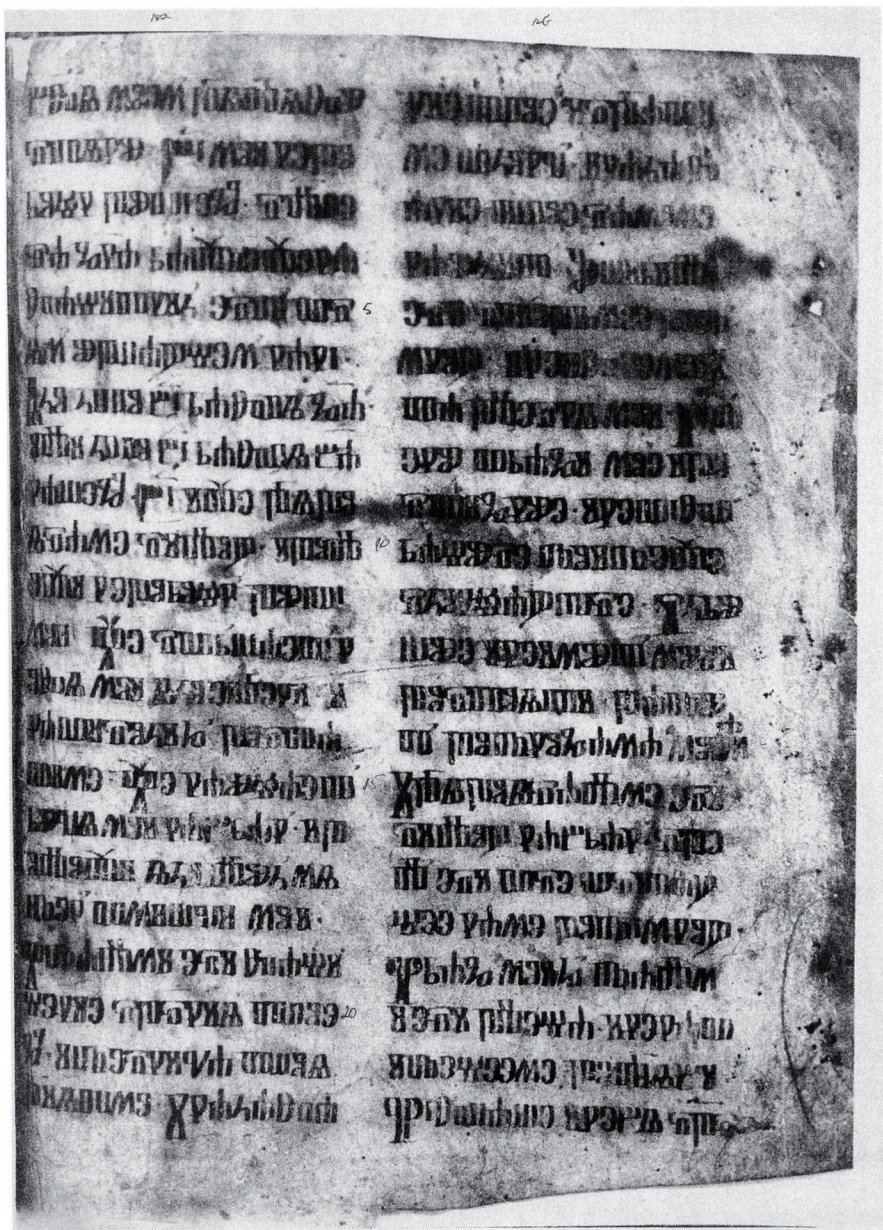
- [ae ih'] k g(ospod)u i ne usli-
[ša] ihъ • Istnu e êko Ps 17,43
[prah' prêd'] licem' v-
[êtra i êk]o brnie pu-
5 [ti pog'la]ždju e •
[Izb(a)viši] me ot prê- Ps 17,44
[rêkaniê] ljud'skago
[i po]staviši me vъ
glavu êzik' • Ljud-
10 i [tu]ždi ihže ne z-
nah' rabotaše mnê
v sluh' uha posl- Ps 17,45
ušaše me • S(i)n(o)ve t-
uždi sьl'gaše mi •
15 s(i)n(o)ve tuždi obe- Ps 17,46
tšaše i ohromu ot
stъz' svoih' • Živ' Ps 17,47
g(ospod)ъ i bl(aže)nъ b(og)ъ moi • i v-
zneset se b(og)ъ sp(a)s(e)-
20 niê moego • B(og)ъ daei Ps 17,48
mъsti mnê • i umu-
čae ljudi moe pod me

4. pu[ti] po puti Par Vat₆, [pog'la]ždju] poglaždu Lob Par Fr Vat₆ Ac. 6. prê[rêkaniê] prerêkaniê Lob Par Vat₆ Vat₁₉ Fr Ac 7. ljud'skago] ljudaiskago Lob ljud'iskago Par ljudaskago Vat₆. 8. me] mi Lob. 9. êzik'] ezikъ Par êz(i)komъ Fr. 10. i] add. Ac, [tu]ždi] om. Fr. 11. mnê] mi Fr. 12. v sluh' uha] v sljuhъ uha Lob Sluhomъ uha Fr, poslušaše] posljušaše Lob uslišaš(e) Fr. 13. S(i)n(o)ve] S(i)n(o)vê Lob. 14. sьl'gaše] sal'gaše Fr Pm Vat₆ Vat₁₉. 15. obetšaše] obêtšaše Lob Par Ac, add. mi Lob. 16. i] om. Vat₆, ohromu] ohromъ Vat₆ Ac. 17. stъz'] stazъ Lob Fr Pm Vat₆ Vat₁₉. 18. b(og)ъ] g(ospod)ъ Par, vznestet se] vznêset se Lob vzvnese Vat₆. 19. b(og)ъ] rog' Vat₆. 20. daei] dae Pm Vat₆. 21. mъsti] mastъ Lob Fr mas'ti Par Pm Vat₆ Vat₁₉, i] om. Par Vat₆ Vat₁₉, umuča] umuči Fr. 22.] moe] om. Fr

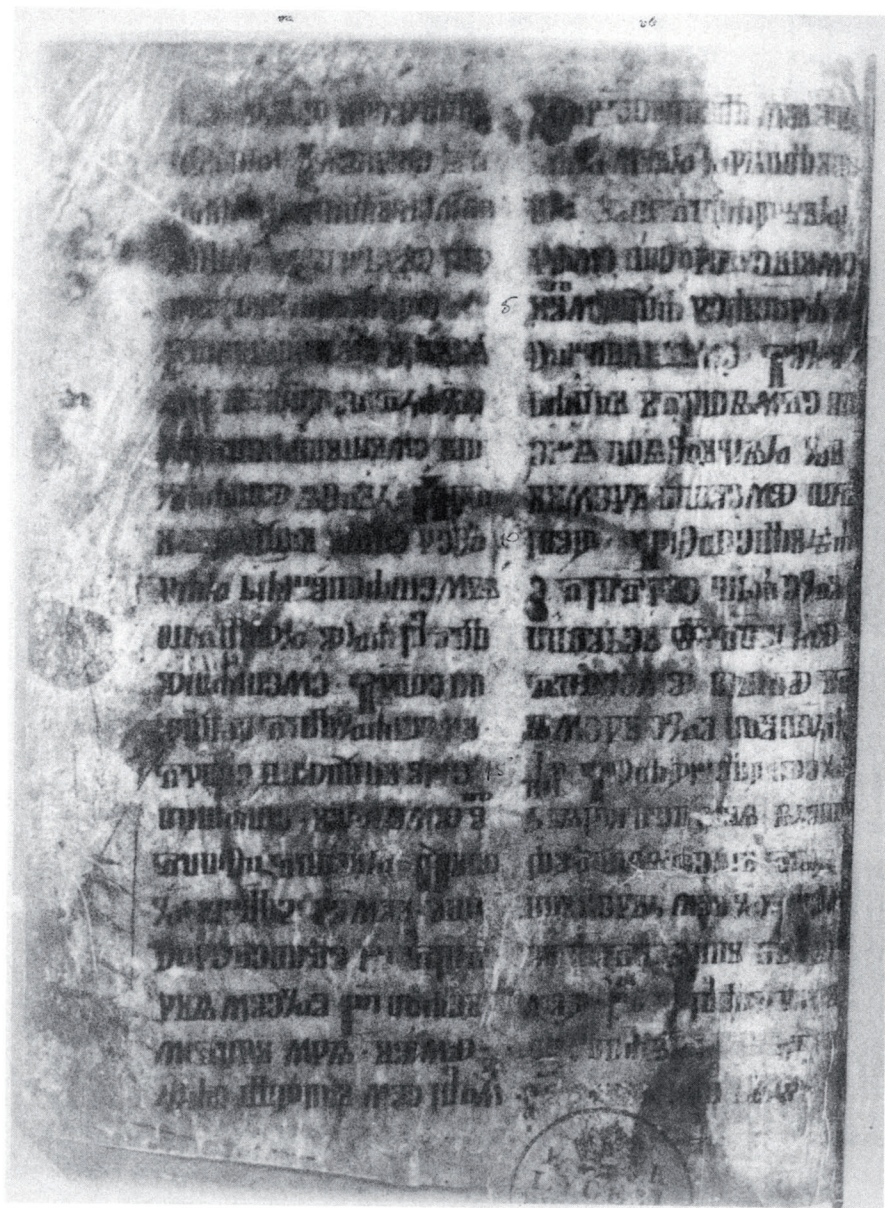
D

- Izb(a)vitel' moi ot Ps 17,49
 vrag' moi h' gnêvli-
 ih' [i ot] vstajuči h̃
 na me vzneseši me
 5 i ot muža nepr(a)v(ь)dna i-
 zb(a)viši me • Segō Ps 17,50
 radi isp(o)vêm se t-
 ebê v' êzicê h' g(ospod)i •
 i imeni tvoemu vs-
 10 poju • Vьzveliča- Ps 17,51
 e sp(a)senie c(êsa)ra ego
 tvorei m(i)l(o)st' h(rьst)u
 svoemu d(avi)du i s-
 êmeni ego do v(ê)ka •
 15 An(tifonъ)Vzljublju te g(ospod)i
 krêpost moê êko ti
 prosvêçaeši svê-
 tilnik' moi g(ospod)i b(ož)e [moi
 pr]osvêti tmu
 20 moju B(e)rš(ь) V polu
 [noč]i vstaêh
 B(e)rš(ь) An(tifonъ)

3. vstajuči h̃] stajuči h̃ Lob. 4. vzneseši] vznêseši Lob. 5. nepr(a)v(ь)dna] nêpravdna Lob. 7. tebê] om. Fr. 8. êzicê h'] êzice h̃ Lob ezicê h' Par Ac ezic h' Pm. 9. i] om. Ac 10. Vьzveliçae sp(a)senie] om. Fr. 11. ego] om. Fr. 12. i] add. Ac, tvorei] I tvore Fr tvore Lob Pm Ac. 13. sêmeni] semeni Lob simeni Vat.

SLIKA 1: Ljubljanski fragment — stupac A i B

SLIKA 2: *Ljubljanski fragment* — stupac C i D

S a ž e t a k

U članku se opisuje list pergamene uvezan u primjerak senjskog *Korizmenjaka* iz 1508. godine, koji se čuva u *Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici* u Ljubljani (R 18.370). Vlasnik primjerka bio je Jernej Kopitar, koji ga je dobio 1837. godine od kardinala Mezzofantija u Rimu. To je brevijar, zapravo, psaltir, 17,30-51. versa. Paleografski elementi dopuštaju da FgLab₃ datiramo početkom 14. stoljeća: štapić (I) se još nije posve spustio na donju liniju, V je većinom odsječeno, W se pojavljuje i kao samostalan grafem (ne samo u ligaturi). Ligaturna organizacija u FgLab₃ ukazuje na starinu: ovdje nalazimo samo adekvatne i dvočlane ligature, što je svojstveno fragmentima 13. stoljeća. Po jezičnim se, pak elementima fragment može datirati koncem 13. stoljeća: pravilno pisanje B (ê) i poluglasa (I), pri čemu posebice treba istaknuti da nema primjera za vokalizaciju poluglasa. U sintaksi i leksiku FgLab₃ se dobro slaže s najstarijim hrvatskoglagoljskim prijevodom psaltira. Na temelju paleografske i jezične raščlambe može se zaključiti da je FgLab₃ dio izgubljenoga hrvatskoglagoljskoga rukopisnoga brevijara – psaltira s konca 13. ili samog početka 14. stoljeća. O provenijenciji fragmenta svjedoče bilješke kurzivnom glagoljicom koje je zapisao Pero Pletikosić, benediktinac s otoka Pašmana.

S u m m a r y

THE LJUBLJANA FRAGMENT OF A GLAGOLITIC BREVIARY

In the article a parchment folio bound in an exemplar of *Senj Korizmenjak* of the year 1508 is described. The folio is kept in National and university Library (Nacionalna in univezitetna knjižnica) in Ljubljana (R 18.370). The owner of *Korizmenjak* was Jernej Kopitar, who had received it from cardinal Mezzofanti in Rome in 1837. The contents of the fragment is a part of a breviary, or, more precisely, a part of psalter. Namely, it is a part of 17th psalm from 30th verse to the end. The following palaeographic elements allow us to date the FgLab₃ by the beginning of the fourteenth century: štapić (I) is still not completely down on the lower line, V is mainly truncated, W appears not only in ligatures, but also as a special grapheme. The system of ligatures in

FgLab₃ points to archaity as well: there are only adequate and twofold ligatures, which is characteristic of the fragments of the thirteenth century. As far as linguistic features are concerned FgLab₃ can be dated by the end of the thirteenth century: *jat* (B) and *jers* (I) are in correct positions. The absence of vocalization of *jer* in FgLab₃ is a fact of special importance. Syntax and lexis of FgLab₃ adequately correspond to the oldest Croatian Glagolitic translation of psalter.

Basing on the palaeographic and linguistic analyses the conclusion could be made that FgLab₃ is the part of the lost Croato-Glagolitic breviary-psalter manuscript of the end of the thirteenth – the very beginning of the fourteenth century. There are some facts which point to the provenience of the fragment: the cursiv Glagolitic notes written by Pero Pletikosić, a Benedictine monk from the island of Pašman.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 6. srpnja 2001.

Autor: Marinka Šimić

Staroslavenski institut

Zagreb